

بررسی پارامترهای مؤثر بر بهبود کیفیت فضاهای جمعی با توجه به شایستگی محیط

محمد بهزادپور^۱، پریا شاه‌محمدی^۳، سید حسن حسینی^۲

^۱ استادیار و عضو هیئت‌علمی تمام‌وقت گروه معماری دانشگاه فنی مهندسی واحد هشتگرد، دانشگاه آزاد اسلامی، هشتگرد، ایران.

^۲ دانشجوی کارشناسی ارشد، معماری، دانشگاه رجاء، قزوین، ایران.

^۳ مربی و عضو هیئت‌علمی گروه عمران دانشکده فنی و مهندسی، دانشگاه رجاء قزوین، ایران.

نام نویسنده مسئول:

پریا شاه‌محمدی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۱۱/۲۹

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۲/۲

چکیده

ارتباط انسان و محیط، محور بحث‌های مرتبط با حوزه روانشناسی محیط به‌عنوان دانش مرتبط با رفتار انسان محور در چند دهه اخیر است؛ دلیل این مهم، عطش به‌سوی روح و روان آدمی پس از اندیشه‌های بعضاً ناکارآمد تفکرات مربوط به فضاهای انسان‌ساخت دوره فرا مدرن قرن حاضر می‌باشد. فضاهای جمعی در دسته فضاهای آنتروپوفیلیک (انسانی) قرار می‌گیرد و هر انسان روزانه حداقل ۶ تا ۸ ساعت از عمر خود را در این محیط‌ها می‌گذراند که مساجد و فضاهای مشتق از آن نیز مشمول سخن پژوهش در دست، به روش توصیفی و تحلیل، بررسی در اسناد کتابخانه‌ای و پژوهش‌های انجام‌شده در این حوزه به دنبال آن است که با استفاده از دانش روانشناسی و ارتباط چندگانه انسان و محیط مؤلفه‌های موردتوجه در طراحی فضاهای اجتماعی که موجب ارتقای سطح کیفی کالبد محیط‌های یادشده می‌شود را کنکاش کند. نتایج تحقیق حاکی از آن است که توجه به عواملی از جمله جانمایی مبلمان و ویژگی‌های جسمی استفاده‌کنندگان در کنار مرتفع نمودن نیازهای روانی و احساسی ذهنی آن‌ها نظیر برخورد با طبیعت، تأثیر نور طبیعی و رنگ‌ها و همچنین عوامل مکمل دیگر در افزایش سطح کیفی این محیط‌های جمعی تأثیرگذار است و موجب بهبود راندمان مثبت مظروف در ظرف نامبرده خواهد شد.

واژگان کلیدی: محیط، روانشناسی محیط، شایستگی محیط، فضاهای جمعی، رویکرد احتمال‌گرا.

مقدمه

"در دوران معاصر، نگاه معماری مدرن و در امتداد آن معماران آکادمیک نسل جدید بر روی طراحی بناهای نوین، از جمله مساجد، تأثیرهای فراوانی داشته است (مهدوی نژاد و همکاران، ۱۳۹۳: ۳)." به بیانی دیگر، "در جامعه معاصر جریان اعتقادات و نحوه زندگی از همگنی گذشته برخوردار نیست و زندگی مردم تحت تأثیر تحولات دنیای مدرن، صنعتی شدن، پیدایش کلان شهرها و رشد تکنولوژی و ارتباطات، دچار دگرگونی‌های بسیار زیادی شده است. لذا در راستای غایت «افزایش خاصیت ربایش محیط و جذب در فضاهای جمعی عبادی»^۱ توجه به ویژگی‌های فردبه‌فرد، در علم روانشناسی محیط و ارتباط انسان با محیط قابل بررسی است (پاکزاد، ۱۳۹۴: ۴)." "این گرایش از علوم بر مبنای انطباق فضاها با خصوصیات و شرایط استفاده‌کنندگان شکل می‌گیرد و هدف آن بازبینی و توجه مجدد به فضاهای مصنوع و انسان‌ساخت در دو سطح فضاهای داخلی و خارجی است (شاه‌چراغی، ۱۳۹۵: ۱۳)." در ابعاد جزئی‌تر ملزوم به بیان است که "ارتباط بین انسان و محیط در دسته‌بندی‌های مختلف قابل ارزیابی است که بخشی از این نظریه به رویکردی تحت عنوان «نگاه احتمال گرا» می‌پردازد و عقیده دارد در فضاهای ویژه و طراحی شده احتمال اینکه افراد واکنش‌های رفتاری مشابه از خود بروز دهند، بسیار زیاد می‌باشد (لنگ، ۱۳۹۳: ۷۵)." "این مسئله ارتباط مستقیم با نحوه برخورد انسان با محیط و تئوری‌های موجود در این زمینه دارد. تأثیر مستقیم محیط بر انسان یا جبر محیط و یا بی‌تأثیری محیط نسبت به انسان یا نگاه اختیاری و یا رویکردی بین این دو مسئله (اندرو، ۱۳۹۳: ۲۳۶)." با توجه به مشروح فوق‌الذکر، پژوهش در پی یافتن پارامترهایی است که در بهبود کیفیت فضایی مؤثر است.

بیان مسئله

با آگاهی از تعامل پیوسته محیط و انسان و همچنین با دانش و مطالعاتی که صحنه بر شفافبخشی و انرژی متحول‌کننده محیط می‌گذارد، می‌توان به برآیند حاصله از تأثیر معماری بر انسان دست‌یافت. لذا خطیر است تا به‌وسیله اثربخشی محیط بر کاربران کاربری «مذهبی» به‌عنوان یک فضای جمعی، بر جذب افراد در کالبد معماری همبودی^۲ اثر گذاشت که بعد تأثیرگذاری جامعه‌شناختی این باب نیز مثبت است. در حقیقت بررسی و مطالعه پارامترهای بهبود فضاهای جمعی، چراغی است در جهت افزایش خاصیت ربایش محیط برای کاربری مذهبی. "لنگ (۱۳۹۳) عقیده دارد: «ارتباط بین انسان و محیط از دید متنوعی قابل پیگیری و دسته‌بندی است». "محیط جغرافیایی، کالبدی، اجتماعی، ذهنی و ... از این قبیل موارد هستند. این ارتباط میان انسان و محیط مبنای شکل‌گیری دانشی نوین به نام روانشناسی محیط است که گستره علوم مرتبط با آن به معماران و طراحان شهری، جامعه‌شناسان، مردم‌شناسان و روانشناسان نیز می‌رسد (اروجلو، ۱۳۹۷: ۱۴)." "هدف دانش روانشناسی محیط طی دو یا سه دهه گذشته، انطباق انسان با هر یک از محیط‌های یادشده از جهات گوناگون است (لنگ، ۱۳۹۳: ۱۱)." لیکن مراد از محیط در این تحقیق، محیط کالبدی^۳ است که شامل مکان‌های زمینی و جغرافیایی می‌شود. منظور اصلی از محیط ساخته‌شده، بخشی از فضای زیست انسان بوده و "درواقع مجموعه‌ای از انطباق‌پذیری‌هایی است که انسان با محیط‌های جغرافیایی و فرهنگی، ایجاد می‌کند (اروجلو، ۱۳۹۷: ۱۴)." جدول زیر به بررسی و تشریح انواع محیط با توجه به نظر لنگ (۱۳۹۳) پرداخته است.

^۱ در این پژوهش مقصود از فضاهای جمعی عبادی، عبادتگاه اسلامی و یا همان مسجد است.

^۲ اجتماعی، جمعی.

جدول ۱. بررسی و تعریف انواع محیط، (نگارنده با اقتباس از لنگ، ۱۳۹۳)

تعریف	انواع محیط
رویکرد اختیاری	محیط کالبدی
رویکرد جبری	
رویکرد امکان گرا	
رویکرد احتمال گرا	
شامل نهادهای متشکل از افراد و گروه‌ها.	محیط اجتماعی
مجموعه عواملی که فرد به آن واکنش نشان می‌دهند.	محیط رفتاری
مجموعه واقعیت‌های اطراف انسان است.	محیط جغرافیایی
فردی جهان و باورهای مربوط به آن.	محیط شخصی
نشأت گرفته از قومیت، طبقه اجتماعی و گروه‌های فرهنگی.	محیط مفهومی

رویکرد مورد توجه در بررسی حاضر، احتمال‌گرایی است. به بیانی، احتمال‌گرایان عقیده دارند بین دو فرد با شرایط یکسان، فردی که در محیط مطلوب‌تری زندگی یا فعالیت می‌کند، وضعیت روحی و رفتاری بهتری از خود بروز می‌دهد. به عبارت دیگر، یک محیط توانایی بروز رفتارهای مشابه در انسان‌های متفاوت را داراست. اگر تحلیل پیش رو صحیح و درست فرض شود، به‌طور قطع می‌توان گفت کیفیت، و مطلوبیت یک مکان، می‌تواند موجب ارتقای رفتار و حرکات اشخاص مرتبط با آن مکان شود. نتیجتاً فرض بر آن است که در نظر گرفتن مؤلفه‌هایی برای ارتقای سطح محیط، با توجه به ویژگی‌های ذاتی انسان‌ها می‌تواند موجب بالا بردن توان روحی و جسمی انسان شود. طبق نظر فرگاس (۱۳۷۹)، جمع‌پذیر بودن یک فضا یکی از ویژگی مطلوب در ارتقای سطح کیفی فضاهاست.

هدف پژوهش

هدف نوشتار حاضر بررسی مؤلفه‌های مورد توجه در ارتقای سطح کیفی فضاها اجتماعی همچون مساجد با تکیه بر دانش روانشناسی محیط است.

فرضیه و سؤال اصلی پژوهش

با اتکا به تمامی مطالعات و علوم مکتسبه‌ای که در جوامع بشری دلالت بر تأثیر مستقیم و مثبت محیط بر کالبد و روح انسان دارند، قابل پرسش است با توجه به اهمیت موضوع فضای عبادی و تأثیر آن در زندگی انسان، چگونه می‌توان فرآیند تأثیرگذاری معماری را در این حیطه به‌گونه‌ای وارد نمود که سبب افزایش ارتباط میان کاربر با فضا گردد؟ در راستای پرسش، با مذاقه بر آن که گستره تأثیرگذاری معماری از جزء تا کل است، پندار است که می‌توان ابتدا به استعانت از علم روانشناسی محیط بر فرد تأثیر گذاشته شود و سپس فرد و افراد تأثیر گرفته، جامعه را به تدریج و تصاعدی به نتیجه مطلوب خواهند رساند.

روش پژوهش

روش تحقیق حاضر تحلیلی و توصیفی؛ شامل مجموعه روش‌هایی است که هدف آن‌ها توصیف کردن شرایط یا پدیده‌های مورد بررسی است. اجرای این نوع از تحقیق، می‌تواند مؤثر در جهت شناخت بیشتر شرایط موجود باشد و یا با یاری‌رساندن به فرآیند تصمیم‌گیری، تأثیرگذار واقع شود. بنابراین با استفاده از اطلاعات مستند و پژوهش‌های انجام‌شده در ارتباط با موضوع

پژوهش، فرایند تحقیق شروع می‌شود و در نهایت با کنار هم گذاردن تحلیل‌ها و استنباط پژوهشگر، روند تحقیق تکامل خواهد یافت.

پیشینه پژوهش

ردیف	نام محقق و سال اجرا	نتایج حاصل از پژوهش
۱	دلویی حیدری، ۱۳۹۰	پایان‌نامه: "طراحی مسجد محله در قم" این پژوهش درصدد است تا با جستجوی دلایل مطلوبیت مسجد در گذشته و مطالعه دگرگونی‌های عصر حاضر، در جهت احیای مجدد مساجد (چه به لحاظ کالبدی و چه به لحاظ معنایی) گامی هرچند کوچک بردارد. این پژوهش از آن منظر که ابعاد مطلوبیت مسجد سنتی و تغییرات آن در زمانه حاضر را در جهت احیاء "مسجد محله‌ای" نوین مورد بررسی قرار داده است، حائز اهمیت می‌باشد.
۲	رضا شاطری، ۱۳۹۶	پایان‌نامه: "طراحی مسجد با هدف معاصر سازی اجزاء و عناصر کالبدی آن" مسجد به‌عنوان شاخص‌ترین نماینده دین و مذهب در عرصه معماری ایران، در طول تاریخ از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده و در هر دوره از تاریخ معماری، همواره توجه معماران معطوف به خلق آثاری بوده است که نوآوری‌ها و بداعت‌هایی متناسب با میزان امکانات موجود در آن زمان داشته باشد که این مهم نشان از وجود روحیه نوخواهی و تغییرات پیوسته در آثار معماران ایرانی دارد لذا در این نوشتار طراحی مسجد باهدف معاصر سازی اجزا و عناصر کالبدی آن می‌باشد. این پژوهش از آن بُعد مهم است که سعی در بررسی راهکار معاصر سازی مساجد و تطبیق آن با جامعه امروز و همچنین ارائه طرحی در این باب دارد.
۳	خدایی، خزاعی، ۱۳۹۳	مقاله: "بررسی تطبیقی مکان‌گزینی مساجد محله‌ای در بافت قدیم و جدید به‌منظور ارتقاء ساختار هویتی محلات (نمونه موردی مشهد)" نتایج پژوهش میزان اثربخشی شاخص مطلوبیت و سازگاری در بافت جدید و قدیم نشان را می‌دهد؛ به‌واقع ارائه می‌دهد که مساجد کدام بافت توانسته است به نقش خود به‌عنوان عنصر هویت‌بخش به محلات ایفا کند.
۴	مهدوی‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۳	مقاله: "الگوهای طراحی مسجد در معماری معاصر" این مقاله درصدد است به بازشناسی گرایش‌های طراحی مسجد در دوران معاصر به‌طور خاص بپردازد و با شناسایی شاخص‌های این تحولات به طبقه‌بندی آن‌ها پرداخته و به‌نوعی جریان‌های تأثیرگذار بر دوران تحول را در معماری مساجد بشناسد.
۵	حمزه نژاد و عربی، ۱۳۹۳	مقاله: "بررسی اصالت اسلامی ایرانی در مساجد نوگرای معاصر، مطالعه موردی: طرح مسجد چهارراه ولیعصر (عج) تهران" هدف از این نوشتار بررسی چگونگی انطباق شکل و کالبد مساجد جدید با مبانی نظری خاص مساجد در حکمت اسلامی است. به این منظور نمونه موردی مسجد چهارراه ولیعصر تهران (طرح رضا دانشمیر) که کالبدی نوآورانه دارد، بررسی شده است. ابتدا مبانی نظری مسجد در دو بعد تشخیص شهری و فضای عبادی درونی، بر اساس فقه اسلامی، مطرح گردیده و معیارهای طراحی مسجد از آن استخراج‌شده و بر آن اساس گونه‌شناسی مساجد معاصر مورد بحث قرار گرفته است.

سپس ویژگی‌های مسجد ولیعصر تهران به‌عنوان نمونه‌ای از مساجد متعدد معرفی و مبانی نظری آن، با توجه به اصول و معیارهای به‌دست‌آمده، بررسی شده است.		
--	--	--

واژه‌شناسی پژوهش

محیط

کلمه محیط^۴ آن‌قدر مورد استفاده است که تشخیص معنای آن مشکل شده است. برخی از تحلیل‌ها بین محیط‌های کالبدی^۵، اجتماعی^۶، روان‌شناختی^۷ و رفتاری^۸، تمایز قائل شده‌اند. مراد از محیط در این پژوهش، "محیط کالبدی؛ شامل مکان‌های زمینی و جغرافیایی است (علیپور، ۱۳۹۴: ۱۰)".

روانشناسی محیط

شاخه‌ای از روانشناسی است که به مطالعه و تحلیل تجارب و واکنش‌های انسان با جنبه‌های مختلف محیط اجتماعی- فیزیکی توجه دارد.

شایستگی محیط

مؤلفه‌ای است که در ارتباط متقابل انسان با محیط شکل می‌گیرد. ادراک محیط یا همان تصور مردم از محیط، چگونگی استفاده از آن را تعیین می‌کند. شایستگی‌های افراد برای مواجهه با جنبه‌های مختلف محیط ساخته‌شده، متفاوت است (اندرو، ۱۳۹۳: ۲۶۲).

رویکرد احتمال‌گرا

موضع احتمال‌گرایان، این‌گونه است: با در نظر گرفتن فرد A با شرایط a, b و c که در محیط E و با ویژگی‌های d, c و f و با انگیزش برای انجام عمل M قرار گرفته است، این احتمال وجود دارد که رفتار A رفتار B را انجام دهد. این موضع، به عدم قطعیت نظام وقوع رفتارهای انسان و محیط عمل‌طراحان معتقد است ولی فرض می‌کند که اساس رفتار انسان متغیر نیست. موضع احتمال‌گرایانه، مبنای بیشتر تحقیقات اخیر رابطه رفتار و طراحی محیط است (لنگ، ۱۳۹۳: ۱۱۴).

فضاهای جمعی و اجتماع‌پذیر

"فضای اجتماع‌پذیر^۹ بیانگر فضایی است که مردم را دورهم گرد می‌آورد. در سازمان‌دهی اجتماع‌پذیر امکان تماس چهره به چهره افراد وجود دارد (فرگاس، ۱۳۷۹: ۱۳۵)". فضاهای عمومی یک محل، موجب بهبود الگوهای رفتاری مناسب می‌شوند. "اجتماع‌پذیری در فضاهای عمومی بر پایه‌ی نیاز مردم به حس تعلق اجتماعی و تعامل با یکدیگر قرار داشته و این امر در کنار مواردی از قبیل تأمین آسایش فیزیولوژیکی، حس مالکیت و دریافت عدالت در یک فضای اجتماعی حمایت‌کننده میسر خواهد بود (شجاعی و پرتوی، ۱۳۸۶: ۹۷)".

⁴ -Environment

⁵ -physical

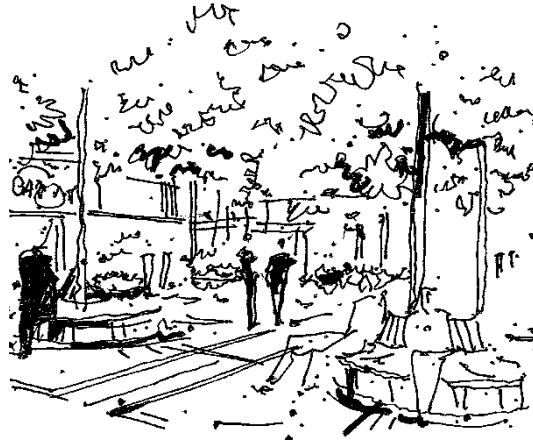
⁶ -social

⁷ -psycholoical

⁸ - behavioral

⁹ -sociopetal

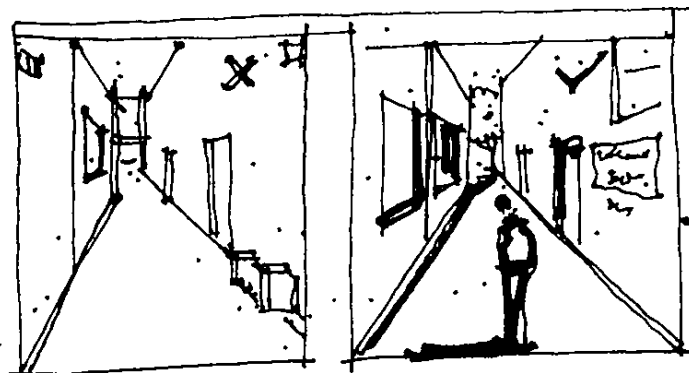
تعامل اجتماعی و برقراری ارتباط، می تواند یک موضوع فیزیکی، نگاه، مکالمه و ارتباط بین افراد باشد که البته خود مستلزم تعریف رویدادها و فعالیت های متناسب است (دانشپور و چرخچیان، ۱۳۸۶: ۲۲)؛ در نهایت بیان است که فضاهای اجتماع گریز، مکمل فضاهای حاضر هستند و به ویژه در فضاهای عبادی، وجود این مهم، ضروری است.

تصویر ۱. نمونه فضای اجتماع پذیر، (کربلایی حسینی غیاثوند، ۱۳۹۶)

فضاهای اجتماع گریز

"فضاهای اجتماع ناپذیر یا معاشرت گریز اغلب به خاطر چیدمان (چیدمان معماری) ثابتی که دارند، تعامل را با مشکل مواجه می سازند و مانع ارتباط بین فردی می شوند (اندرو، ۱۳۹۳: ۲۲)." بدین وسیله مراجعین با اطراف خود تعاملی ندارند و برای عبادت این مسئله موجب عدم حواس پرتی و تمرکز بیشتر بر عمل خواهد شد که گرچه چنین فضاهایی در طراحی مسجد اصل نیستند، ولی جزء لاینفک عبادت و فضای عمومی آن به حساب می آید. "در چنین مکان هایی صندلی ها، فرش ها، قفسه ها و سایر جنبه های محیطی عمداً طوری طراحی می شوند که راحت نباشند و مردم روی آن ها لم ندهند (همان، ۲۲؛ تلخیص)." بحث مربوط به ارگونومی و تطابق مبلمان با ویژگی های فیزیکی انسان ها، نیز قابل اهمیت و بررسی می باشد.

تصویر ۲. نمونه فضای اجتماع گریز، (کربلایی حسینی غیاثوند، ۱۳۹۶)

مهندسی عوامل انسانی

"ارگونومی علم مطالعه ای ابعاد فیزیکی، توانایی ها و محدودیت های اندام انسان است که به شکلی تخصصی به رابطه ای اندام انسان و ویژگی های ماشین می پردازد. این رشته ها معمولاً تحت عنوان روانشناسی مهندسی^{۱۰} و یا مهندسی عوامل انسانی^{۱۱} نام

¹⁰ -engineering psychology

¹¹ -human – factors engineering

برده شده‌اند (لنگ، ۱۳۹۳: ۱۴۲). "در حقیقت ارگونومی علمی است که رابطه‌ی انسان را با محیط، وسایل موردنیاز کار و زندگی او بررسی می‌کند. با بهره از این علم، وسایل زندگی با وضعیت جسمانی افراد سازگار شده و مطابقت می‌یابند. امروزه کاربرد ارگونومی در اکثر فضاهای اقامتی، کاری و ... مشاهده می‌شود. بعلاوه این علم به طرح روش‌های کار و ابزار و شرایط لازم برای محیط کاری می‌پردازد، به طوری که عمل بشر با وضعیت جسمانی اش سازگار شده و نیز با فیزیولوژی انسانی مطابقت داشته باشد. به طور کلی، هدف نهایی ارگونومی انسانی، طراحی محیط زندگی برای ایجاد فضای کاری راحت به منظور رسیدن به کارایی و بهره‌وری بیشینه است. به طور کلی یک طراحی تطبیق‌پذیر طرحی است که بدون نیاز به تغییرات کالبدی، الگوهای جاری رفتار را در زمان‌های مختلف تأمین کند. چنین فضایی، فضای چندمنظوره با سیمای ثابت نامیده می‌شود. مثلاً سالن اجتماعات یک فضای اداری ممکن است برای اجتماعات و در زمان دیگر محل تفریح یا حتی تفرج کارمندان باشد. در این حالت یک اتاق در زمان‌های مختلف، عملکردهای مختلفی داشته باشند. "در طرح‌های انعطاف‌پذیر سازه برای پاسخ به نیازهای مختلف، به راحتی تغییر می‌کند. این گونه انعطاف‌پذیری بیش از آن است که تنها توسط فضای نیمه تثبیت شده حاصل شود. در این گونه موارد، تغییری در حریم فضا و یا سازه‌ی داخلی بنا ایجاد می‌شود. (لنگ، ۱۳۹۳: ۱۳۵). "بعضی از محیط‌ها بدون تغییر و سازمان‌دهی مجدد، بسیاری از فعالیت‌ها را تأمین می‌کنند و بعضی از محیط‌ها برای تأمین فعالیت‌های مختلف، به آسانی قابل تغییرند. طراحان محیط از واژه‌های مختلفی برای تعریف این دو موقعیت استفاده کردند. مورد اول تطبیق‌پذیر و مورد دوم انعطاف‌پذیر نام دارد (لنگ، ۱۳۹۳: ۱۴۱)."

تصویر ۳. نمونه فضایی مطابق با فیزیولوژی انسانی، (کربلایی حسینی غیاثوند، ۱۳۹۶)

"ادوارد تی هال (۱۹۶۶) نیز سه گونه سازمان‌دهی فضا را تشخیص داده است که عبارت‌اند از: فضا با سیمای ثابت^{۱۲}، فضا با سیمای نیمه ثابت^{۱۳} و فضای بی‌شکل^{۱۴} (کاظمی، ۱۳۹۲: ۲). "این سه دسته‌بندی در جدول ۲. تشریح شده است.

جدول ۲. دسته‌بندی فضاها از نظر ادوارد هال

انواع فضا از نظر هال	توضیحات
فضا با سیمای ثابت	با عناصر غیرقابل حرکت چون دیوارهای ثابت، کف‌ها، پنجره‌ها و اتصالات، تثبیت می‌شود. استفاده از این فضا، یکی از راه‌های اساسی سازمان‌دهی فعالیت‌های افراد و گروه‌هاست و شامل جلوه‌های مادی و همین‌طور طرح‌های درونی و پنهانی است که بشر را به هنگام حرکت بر پیرامون خود، روی زمین هدایت می‌کند (هال، ۱۳۷۶: ۱۴۶).
فضا با سیمای نیمه ثابت	نیز، فضایی است که در آن اثاث می‌تواند جابجا شود (کاظمی، ۱۳۹۲: ۲).

¹² -fixed-feature space

¹³ - semifixed-feature space

¹⁴ -informal space

به عقیده هال (۱۳۷۶) الگوی فضاهای بی شکل حدود منظم و قابل اهمیتی دارد که بخش مهمی از فرهنگ را تشکیل می دهد.

فضای بی شکل^{۱۵}

در بیانی عام "منظور از انعطاف پذیری، انعطاف فضایی و سامان دهی فضای انسان ساخت و ایجاد تغییرات در آن برای دستیابی به شرایط، نیازها و کاربست های جدید است که شامل گونه بندی ذیل می باشد: تنوع پذیری (فضای چند عملکردی)، تطبیق پذیری (جابجایی فصلی و روزانه)، تغییرپذیری (تفکیک و تجمیع) (رحمانی، ۱۳۸۸: ۷).

بررسی عوامل مؤثر در فضاهای جمعی

رنگ

رنگ ها پس از انعکاس نوری که بدان ها می تابد، توسط بینایی درک شده و بر سلسله ی اعصاب، ذهنیت و روان انسان تأثیر می گذارند. این تأثیرپذیری از شخصیت مستقل هر رنگ، «قدرت بیان زبان رنگ» نام دارد. بنابراین "رنگ ها در محیط و فضاهای پیرامون ما از نمودی غیرقابل انکار برخوردارند (سیدصدر، ۱۳۸۱: ۸۹)" و "از آنجا که رنگ ممکن است تحریک کننده، ملال آور، سازنده و یا مخرب، دفع کننده و یا جذب کننده باشد، نقش آن به عنوان محرک هر عمل در هر فضا، غیرقابل اغماض است (اندرو، ۱۳۸۰: ۱۰)". بنابراین تعیین رنگ در طراحی فضاهای جمعی بخصوص فضاهای مذهبی که تأثیرگذاری مضاعفی به نسبت دیگر کاربری های شهرهای بشری دارند.

به حقیقت رنگ ها تنها از طریق درگاه بینایی و وابسته به نور درک می شوند؛ بعد از درک رنگ توسط مغز، برآیندی با توجه به ویژگی ذاتی رنگ^{۱۶} و یا عقبه ذهنی فرد^{۱۷} در قالب تصمیم گیری ارائه خواهد شد. رنگ تأثیر بسزایی در درک محیط دارد. این سؤال که اگر رنگ یکی از مؤلفه های مهم درک محیط است، پس چگونه افراد نابینا محیط را گاهاً بهتر و یا هم سطح افراد درک می کنند؟

ممکن است ذهن مشغولی باشد که پاسخ آن نیازمند تأمل است؛ رنگ، بافت، فرم، عنصر تشکیل دهنده، شخص سازنده، شخص استفاده کننده و ... عواملی هستند که مغناطیس^{۱۸} محیط را شکل می دهند و در واقع نابینایان از طریق دریافت این انتشار توسط دیگر حواس خود می توانند محیط را درک نمایند (پژوهش و همکاران، ۱۳۹۸: ۶).

دید و منظر

"زمانی که یک یا چند پیام توسط یکی از درگاه های مربوطه (حواس پنج گانه) دریافت شود، مراحل خود را طی کرده تا برای تجزیه و تحلیل به مغز برسد؛ دریافت پیام های پنج گانه سبب می شود انسان توسط درک و پیشینه قبلی و یا درک ناخودآگاه نشأت گرفته از ذات بشری^{۱۹}، با ابزار مغز این پیام ها را تحلیل کند و آنگاه حالات روحی ناشی از پیام پدیدار خواهد شد (کشن روستا و همکاران، ۱۳۹۷: ۵)".

"ناخودآگاه شامل ادراک، احساسات، شهود و افکار است که از حوزه آگاهی خارج می شوند و به حوزه ناخودآگاهی می روند (حدادی و درودگریبان: ۱۳۹۰: ۱۴۹؛ به نقل از کشن روستا و همکاران، ۱۳۹۷: ۵)".

¹⁵ -informal space

¹⁶ -رنگ های مصنوعی، تمثیل و جلوه های از عناصر شاخص در طبیعت هستند؛ برای نمونه رنگ زرد نمود نور خورشید، رنگ قهوه ای نمود چوب، رنگ آبی نمود آسمان، رنگ قرمز نمود خون و ... البت در تکمیل سخن شاهد نام گذاری تمثیلی نیز در طیف رنگ ها می توان بود؛ همانند آبی آسمانی، آلبالویی، بادمجانی، جگری و ...

¹⁷ - عقبه ذهنی یا خاطره فردی؛ گاه یک خاطره نسبت به یک رنگ می تواند ویژگی ذاتی رنگ را در نظر یک فرد تغییر دهد.

¹⁸ -Magnetic

¹⁹ - همان طور که هیچ انسانی را فارغ از زمان و مکان نمی توان یافت که از بوی درختان، بوی گل ها و ... حسی ناخوشایند به او دست دهد.

وجود رابطه بین محیطزیست طبیعی و انسان ساخت و سلامت روان و رضایتمندی انسان‌ها از زندگی در پژوهش‌های بی‌شماری به اثبات رسیده است. طراحان، حفظ ارتباط ساکنین با طبیعت بیرون را از طریق طراحی و ایجاد بازشوها در ساختمان‌ها انجام می‌دهند. افراد اتاق‌های با نور طبیعی را به اتاق بدون پنجره ترجیح می‌دهند.

"پژوهش آریس و همکارانش نشان می‌دهد که پنجره‌ها و دروازه‌ها و تابش نور؛ اولین جایگاه تأثیرگذاری را در افزایش و کاهش استرس، ناراحتی، خواب‌آلودگی، بهره‌وری کاری و ... به خود اختصاص می‌دهد و نزدیکی به پنجره و یا استفاده از نورهای بیش‌از حد و یا کمتر از حد لازم، نیز در این امر تأثیرگذار است (قنبران و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۳۷)؛ با توجه به آنچه گفته شد، دو مقوله مرتبط با این عنصر فیزیکی (پنجره) ۱- دید از درون به بیرون و برعکس (طبیعت و فضای سبز) و ۲- تابش (نور) می‌باشد.

نور

"نور اصلی‌ترین عامل پویایی یک فضای داخلی است. به‌طور کلی سه امکان برای نورپردازی طبیعی وجود دارد: از طریق روزه‌ها فقط نور به درون راه دارد ۲- علاوه بر ورود نور، راه دید به بیرون نیز باز است. ۳- هم نور به داخل می‌آید و هم امکان دید از هر طرف وجود دارد (گروتز، ۱۳۹۰: ۴۶۱)." "انرژی و قدرت نور مستقیم به هر فضا غیرقابل‌اغماض است لیکن پرواضح است که حتی فضاهایی تنها نیازمند نور طبیعی‌اند (علیپور، ۱۳۹۵: ۴۵)".

مساجد در نقاطی از خود نیازمند نور کم هستند و در نقاطی غرقه نور را طلب می‌کنند؛ دو بعد نامبرده می‌بایست در راستایی مطلوب قرار گرفته تا تأثیرگذاری مناسب خود را ایراد نمایند.

فضای سبز

الریچ معتقد است: فضای سبز استرس را کاهش می‌دهد و تاندازه‌های به بهبود استرس فردی که در گذشته نیز درگیر استرس بوده نیز کمک می‌نماید.

"ارتباط با طبیعت تمرکز را افزایش داده، خستگی ذهنی را از بین می‌برد و حالات خلقی را به‌گونه‌ای مثبت تحت تأثیر قرار می‌دهد (قنبران و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۳۸)." "آر و همکارانش آزمایشی را در یک دفتر کار اداری انجام داده‌اند و طی آن یک آزمون را از دو دست از کارمندان در دو فضای بدون پنجره با پوشش سبز و بدون پنجره و فاقد پوشش سبز انجام دادند.

تحلیل نشان داد که زمان واکنش افراد در پوشش سبز نسبت به افراد دیگر، ۱۲ درصد سریع‌تر بوده است. پژوهش دیگری نشان داد کارگرانی که فضای کاری آن‌ها فاقد مناظر طبیعی است، ۲۳ درصد بیشتر از افرادی که از نعمت فضای سبز بی‌بهره‌اند، دچار بیماری می‌شوند (همان)." "«ثَلَاثَةٌ يَجْلُونَ الْبَصَرَ النَّظْرُ إِلَى الْخُضْرَةِ وَ النَّظْرُ إِلَى الْمَاءِ الْجَارِي وَ النَّظْرُ إِلَى الْوَجْهِ الْحَسَنِ» سه چیز برای نور چشم مفید است، نگاه به سبزی و آب روان و صورت زیبا (وسائل الشیعه، ج ۵، ۳۴۰؛ به نقل از شاه‌محمدی و کشن‌روستا، ۱۳۹۸: ۷)." "در قالب دیگر بیان، معماری ایرانی- اسلامی از برای طراحی خانه، علم طبیعت‌درمانی را به کار گرفته است؛ اگر به‌واقع قرار باشد طبیعت‌درمانی را در سهل‌ترین و قابل‌فهم‌ترین صورت ممکن شرح دهیم، می‌بایست تأویل داشت که طبیعت‌درمانی علمی زیر مجموعه علم معماری‌درمانی است که می‌گوید آن‌طوری با طبیعت هم‌آهنگ شویم، که اگر بیماری در آن هم‌آهنگی قرار گرفت بهبود یابد و اگر فرد سلامتی مظروف آن شد، درصد ابتلایش به بیماری کسر شود (شاه‌محمدی و کشن‌روستا، ۱۳۹۸: ۷).

نتیجه‌گیری

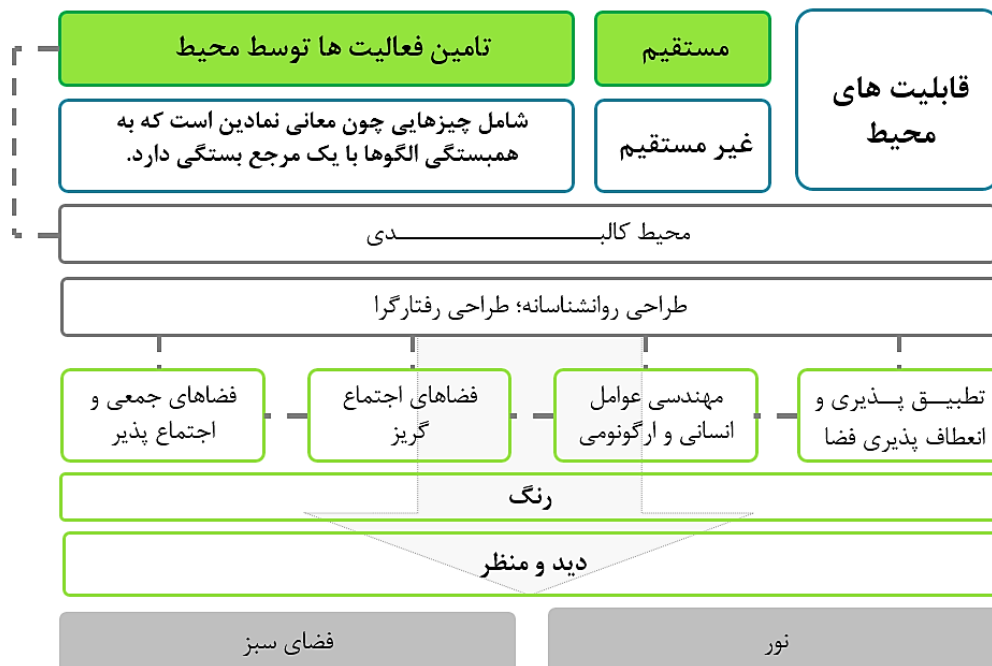
همان‌طور که پیش‌تر بیان شد، معماری فضاهایی را به وجود می‌آورد که این فضاها زندگی و حرکات آحاد مردم را در برمی‌گیرد. یک فضای جمعی باید به نحوی طرح‌ریزی شود که علاوه بر دادن احساس راحتی به انسان و تأمین احتیاجات فیزیکی او از قبیل نور، هوا و ... بتواند او را به‌زودی با خود مأنوس کند، به طریقی که نامبرده نه‌تنها تمام‌روز منتظر به پایان رسیدن و خروج از محیط نباشد، بلکه به‌طرف فضای مذهبی به‌عنوان عرصه‌ای که می‌تواند قابلیت‌های نهفته و آشکار خود را در آن به‌منصه

ظهور برساند و آرامش را در آغوش گیرد، جذب شود. در روند تحقیق مشخص شد تأثیر محیط اجتماعی بر سطوح برانگیختگی بشر- اثر قوی به عملکرد رفتاری آن‌ها دارد. محیط فیزیکی با طراحی و عملکرد ضعیف می‌تواند به نارضایتی و انگیزش پایین در جهت ماندگاری در فضا شود. در تحقیق حاضر پس از ذکر بیان مسئله، پژوهشگر به دنبال کشف و جستجوی راهکارهایی برای ارتقای سطح طراحی در فضاهای عبادی-جمعی (مسجد) و در کنکاش برای یافتن مؤلفه‌های مورد توجه در این قبیل فضاها بوده است. نتایج نشان می‌دهند طرز طراحی فضا؛ شامل فضاهای معاشرت پذیر و معاشرت گریز، چیدمان فضایی؛ شامل شکل‌پذیری فضاها (که طبق نظریه هال مفصلاً توضیح داده شد)، تناسب مبلمان و ابزار با جسم آدمی، توجه به نور، رنگ و طبیعت و فضای سبز از مهم‌ترین مسائل مربوط به طراحی در فضاهای عمومی- اجتماعی می‌باشد. جدول ۳ و ۴ به زیر به جمع‌بندی نتایج پرداخته‌اند.

جدول ۳. بررسی میزان نیاز هر یک از فضاهای اصلی واحدهای مذهبی (مسجد)، (نگارنده، ۱۳۹۹)

نام فضا	فضای اجتماعی		کارکرد	نیاز به نور و ارتباط با طبیعت			رنگ و مصالح				
	اجتماع پذیر	اجتماع گریز		انعطاف پذیری	طبیعی	مصنوعی	ارتباط با طبیعت	روشن	تیره	سرد	گرم
اتاق‌های عبادت فردی	*			*	*	*	*		*	*	
شبستان (عبادت جمعی)	*		*	*	*	*	*		*	*	
فضای تمیز (وضو و استحمام)	*	*		*	*	*	*		*	*	
فضای فرهنگی (کتابخانه، فضای آموزشی و ...)	*	*		*	*	*	*		*		
فضای خدماتی (آشپزخانه)	*	*	*	*	*	*	*		*	*	
سرویس بهداشتی	*	*		*	*	*	*		*	*	
آمفی‌تئاتر و سالن مراسم	*	*	*	*	*	*	*		*	*	

جدول ۴. جمع‌بندی نتایج حاصل از پژوهش، (نگارنده، ۱۳۹۹)

تشکر و قدردانی

بدین وسیله ابتدا از خداوندگار یکتا و تمامی مخلوقاتی که از طریق ادراکات شهودی و عینی این جانب را در انجام پژوهش باری رساندند تشکر و قدردانی می‌شود؛ سپس تقدیر و سپاس بیکران نثار وجود جناب آقای مهندس محمدرضا کشن‌روستا که چراغ طریقت پژوهش بوده‌اند.

این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد خانم پریا شاه‌محمدی تحت عنوان «طراحی عبادتگاه اسلامی در شهر جدید هشتگرد با رویکرد بازیابی هویت معماری سنتی به‌منظور افزایش ارتباط میان کاربر با فضا» با هدایت و راهنمایی جناب آقای دکتر محمد بهزادپور می‌باشد.

منابع و مراجع

- [۱] مهدوی نژاد، محمدجواد؛ مشایخی، محمد؛ بهرامی، منیره (۱۳۹۳). "الگوهای طراحی مسجد در معماری معاصر"، فصلنامه علمی- پژوهشی پژوهش‌های معماری اسلامی، (۲)، ۵، ۱۹-۳.
- [۲] پاکزاد، جهان‌شاه؛ بزرگ، حمیده (۱۳۹۴). "الفبای روانشناسی محیط برای معماران و شهر سازان"، دانشگاه تهران: تهران.
- [۳] خاکی قصر، آزاده؛ سلطانی، سحر (۱۳۹۳). "طراحی اداره بیمه سلامت ایرانیان کرمان با رویکرد خوانایی فضا متناسب با تکرم انسانی"، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه یزد: یزد.
- [۴] شاه‌چراغی، آزاده (۱۳۹۵). "محاط در محیط"، جهاد دانشگاهی دانشگاه تهران: تهران.
- [۵] لنگ، جان (۱۳۹۳). "آفرینش نظریه معماری"، (مترجم: علیرضا عینی‌فر)، دانشگاه تهران: تهران.
- [۶] مک اندرو، فرانسیس تی (۱۳۹۳). "روانشناسی محیطی"، (مترجم: غلامرضا محمودی)، نشر وانی: تهران.
- [۷] ضرغامی، اسماعیل؛ صفری، فاطمه سادات (۱۳۹۴). "بررسی تأثیر ویژگی‌های فیزیکی فضاهای داخلی بر واکنش‌های رفتاری استفاده‌کنندگان"، سومین همایش ملی معماری داخلی و دکوراسیون، موسسه آموزش عالی دانش‌پژوهان اصفهان: اصفهان.
- [۸] کاشفیان، محمدرضا؛ ضیاء بخش، ندا (۱۳۹۲). "به‌کارگیری طراحی داخلی در فضاهای اداری و تأثیر آن بر میزان رضایت و آرامش روانی کاربران"، دومین همایش ملی پژوهش‌های کاربردی در مهندسی عمران، معماری و مدیریت شهری.
- [۹] مطلبی، قاسم؛ معینی، مهدی؛ هادی، خاطره (۱۳۸۹). "طراحی ساختمان اداری دانشگاه هنر اصفهان با تأکید به عوامل انسانی"، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه هنر اصفهان: اصفهان.
- [۱۰] اروجلو، فرزانه (۱۳۹۷). "طراحی بیمارستان کودکان با رویکرد معماری درمانگر"، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، موسسه آموزش عالی آبا: قزوین.
- [۱۱] علیپور، رضا (۱۳۹۵). "طراحی مجتمع ادارات با رویکرد توانمندسازی فضای اداری در افزایش راندمان کاری کارمندان"، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه یزد: یزد.
- [۱۲] فرگاس، جوزف (۱۳۷۹). "روانشناسی تعامل اجتماعی: رفتاری میان فردی"، (مهرداد فیروزبخت و خشایار بیگی، مترجم)، انتشارات ابجد، چاپ دوم.
- [۱۳] شجاعی، دلارام؛ پرتویی، پروین (—). "عوامل مؤثر بر ایجاد و ارتقاء اجتماع‌پذیری در فضاهای عمومی با مقیاس‌های مختلف شهر تهران (نمونه موردی: فضاهای عمومی دو محله و یک ناحیه در منطقه ۷ تهران)"، باغ نظر، (۲)، ۳۲.
- [۱۴] دانشپور، عبدالهادی؛ چرخچیان، مریم (۱۳۸۶). "فضاهای عمومی و عوامل مؤثر بر حیات جمعی"، باغ نظر، (۷)، ۴.
- [۱۵] کاظمی، پوریا (۱۳۹۲). "تأثیر انعطاف‌پذیری بر ایجاد حس تعلق در طراحی داخلی فضاهای اداری"، سومین همایش ملی معماری داخلی و دکوراسیون، موسسه آموزش عالی دانش‌پژوهان: اصفهان.
- [۱۶] رحمانی، الهه (۱۳۸۸). "نیاز فضایی جدید در معماری داخلی معاصر ایران"، دومین کنفرانس طراحی و معماری داخلی: تبریز.
- [۱۷] سیدصدر، ابوالقاسم. (۱۳۸۱). معماری رنگ و انسان، انتشارات آثار اندیشه، چاپ سوم.
- [۱۸] پژوهش، شهره؛ اسمعیلی، معصومه؛ کشن‌روستا، محمدرضا (۱۳۹۸). "امعانی بر معماری کلاس درس و رابطه آن با آشفستگی روانی دانش‌آموزان"، کنگره بین‌المللی مهندسی تکنولوژی و نوآوری، دانشگاه دارم اشتات: آلمان.
- [۱۹] کشن‌روستا، محمدرضا؛ مرادی گنجه، علی؛ احسانی اسکویی، سیده آرتینا (۱۳۹۷). "هنایش طراحی منظر بر ترشح آرام‌بخش‌های درون‌زاد در راستای سلامت روح و روان (بررسی تخصصی بر روی بلوک‌های صنفی فرهنگیان در فاز یک شهر جدید هشتگرد)"، هفتمین کنفرانس بین‌المللی مهندسی و علوم انسانی، مرکز همایش‌های کاوش: وین- اتریش.
- [۲۰] قنبران، عبدالحمید؛ ابراهیم پور، رضا؛ پایه دار اردکانی، پگاه (۱۳۹۶). "توحیدی مقدم، مریم"، بررسی نقش نور طبیعی، دید و منظر بر کاهش استرس کارمندان در فضاهای اداری با استفاده از روش روان-فیزیک. دومهنامه سلامت کار ایران. (۶)، ۱۴.
- [۲۱] گروتز، یورگ کورت (۱۳۹۰). "زیبایی‌شناسی در معماری"، (مترجم: جهان‌شاه پاکزاد)، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- [۲۲] شاه‌محمدی، پریا؛ کشن‌روستا، محمدرضا (۱۳۹۸). "جایگاه طبیعت در معماری ایرانی- اسلامی (بررسی تخصصی بر روی خانه ایرانی در بعد از اسلام)"، چهارمین کنفرانس بین‌المللی پژوهش در علوم و مهندسی، دبیرخانه دائمی کنفرانس دانشگاه Kasem Bundit: بانکوک- تایلند.
- [۲۳] هال، ادوارد (۱۳۷۶). "بعد پنهان"، (منوچهر طیبیان: مترجم) تهران: دانشگاه تهران.